

MAHMUD DÖVLƏTABADI YARADICILIĞINA BAXIŞ

Müasir fars nəsrinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Mahmud Dövlətabadinin yaradıcılığında kəndli mövzusu üstünlük təşkil edən yazıçılardandır. Yazıçı 1940-ci ildə Səbzəvarın Dövlətabad kəndində anadan olmuşdur. Onun uşaqlıq və yeniyetməlik dövrü anadan olduğu kənddə keçmiş, həyat təcrübəsini kənddə almış, burada kasıbçılıq və ehtiyacdən, fəhləlikdən uzaq olmamış, heyvandarlıq və əkinçiliklə məşğul olmuşdur. 1955-ci ildə Məşhədə, bir qədər orada qaldıqdan sonra Tehrana getmişdir. Bədii yaradıcılıqla məşğul olana qədər o pinəçi, dəllək, zavodda və nəşriyyatda fəhlə işləmişdir. Bir müddət teatrda çalışmışdır. O, ictimai fəaliyyətinə görə teatr səhnəsindən həbs edilərək, 1975-ci ildən ömrünün ki ilini həbsxanada keçirmişdir. Onun ilk çap olunan əsəri 1962-ci ildə "Təhe şəb" ("Gecənin sonu") "Anahida" məcəlləsində çıxmışdır. M. Dövlətabadinin ilk hekayələr məcmuəsi "Layehaye biyabani" 1968-ci ildə və ilk romanı "Oysəneye Baba Sobhan" 1970-ci ildə çap olunub. 1968-ci ildən sonra Mahmud Dövlətabadinin bir-birinin ardınca əsərləri nəşr olunmağa başladı: "Qavareban" (Çoban), "Səfər və Əğil-əğil", "Əz xəmə-e çəmbər" (Çəmbərin bükiyündən), "Caye xali-ye çoluç" (Çoluğun boş yeri) və b. Bu əsərlər 1960-1970-ci illər boyunca çap olunub. Mahmud Dövlətabadi 1968-ci ildən başlayaraq 15 il müddətində uşaq vaxtı vətəninə baş vermiş bir tarixi macərə əsasında roman yazmağa başlayır. "Kelidar" adlanan bu romanda yarımköçəri kasıb bir ailənin -Kalmışı ailəsinin uzun tarixini qələmə almışdır.

Mahmud Dövlətabadinin bədii tədqiqatının əsas hədəfi İran kəndidir. Bu o kənddir ki, cəmiyyətin burjuva münasibətlərinə keçid dövründə kəndlilərlə mülkədarların arasında ciddi mübarizə meydanına çevrilmişdi. Yazıçı eyni zamanda şəhərin aşağı təbəqələrindən olan- sənətkarların, xırda burjuaziya nümayəndələrinin 70-80-ci illərdəki fəaliyyətini qələmə almışdır. O, böyük dəqiqliklə əyalət məişətinin özünəməxsusluğunu, sadə xalqın həyatına şahid olduğu səhnələrini təsvir etmişdir. Mahmud Dövlətabadinin əsərlərində həm surətlər, həm də baş vermiş hadisələr təkrarlanır. Onun əsərlərindəki mövzular hər hansı qeyri-adi hadisələrin təsviri ilə başlayır və sonrakı təhkiyə isə bu qeyri-adi hadisə ilə əlaqələndirilir. Müəllif elə ilk səhifələrindən bütün surətləri, iştirakçıları əsərə gətirir və sonra əsər boyu onlar qanuna uyğun inkişaf yolu keçirlər. Mahmud Dövlətabadinin yaradıcılığında realizm təmayüllü çox güclüdür. Realizmin insanın cəmiyyətdə yeri, mənəvi bərc və vəzifələri haqda daimi suallarına cavab tapmaq üçün yazıçının roman qəhrəmanlarının daxili aləminə nüfuz edib onu açmasına diqqət yetirmək lazımdır.

Mahmud Dövlətabadi qəhrəmanlarının taleyində İctimai narazılıqların təzahürü əks olunur. Əsərlərdə həyat zərbələrinə tab gətirə bilməyən qəhrəmanların ümitsiz fəryadları səslənir. Yazıçı buna nümunə olaraq "Layeha-ye biyabani" məcmuəsində bədbəxt, avara, doğma yerlərindən qoparılmış və bütün ictimai müdafiə qüvvələrindən məhrum gənclərin həyatını təsvir edir.

"Edbar" hekayəsində müflis olmuş atanın atılmış oğlu ancaq narkomanların yığışdığı yerdə xidmətçi kimi işə düzələ bilir. Lakin bir müddətdən sonra həmin işi də itirən oğlan bu qazancıdan da məhrum olur. Yazıçı əsəri oğlanın ölümü ilə qurtarır.

Mahmud Dövlətabadinin "Bənd" hekayəsində baş qəhrəman Əsədullanın valideynləri, dilənçi vəziyyətinə düşdükləri üçün evlərini tərk edib, qazanc arıyca gedirlər. Əsədullanın atası gedərkən oğlunu yerli xalça emalatxanasının sahibinə verir. Sahibkar Əsədullanı vəhşicəsinə döyür, ac saxlayır, acgöz, təmənnalı olduğundan hər zaman uşağı təhqir edir, alçaldır. Bütün bu zülmərə tab gətirməyən Əsədulla dəfələrlə qaçmağa cəhd edir, lakin hər dəfə hiyləgər sahibkar onu evə zorla qaytarır. Nəhayət, Əsədulla cana doyub son əmələ əl atır. O nifrət etdiyi emalatxananı yandırır. Mahmud Dövlətabadi əsərdə psixoloji cəhətdən cana doymuş insanın etiraz əlamətlərindən birini təsvir edir.

"Biyabani" (Səhra oğlu) eyni adlı məcmuədən olan hekayədə Zülfüqar adlı muzdur məhkəmə yolu ilə mülkədarkən özünə məxsus pulları tələb etməsindən bəhs olunur. Düşdüyü vəziyyət Zülfüqarı müxtəlif təbəqədən olan insanlarla rastlaşdırır və onun halına münasibət hər zümrəyə daxil olan adama görə müəyyənləşir, bildirilir. Müxtəlif ictimai qrupların, təbəqələrin nümayəndələrinin bu hadisəyə yanaşmaları müxtəlif olur. Nəhayət məhkəmə mülkədarın mövqeyini müdafiə edərək, Əsədullanın tələbini rədd edir. Hekayə başdan-başa feodal münasibətlərinin tənqidinə həsr edilmişdir.

Yazıçı "Səfər" hekayəsində azgün oğulun taleyindən bəhs edir. Əzablı, axtarışlı səfərdən sonra ailəyə qayıdan insan üçün müasir İran əyalətindəki köhnə qaydalarla həyatı davam etdirmək olduqca çətin olur. Yazıçı oxucunu kənddəki ənənəvi ata-baba münasibətlərinin şəhərdə təhrif olunmuş şəklləri ilə qarşılaşdırır.

Mahmud Dövlətabadinin "Əqil-əqil" və "Qavareban" povestlərində quruluş və konfliktin həlli yolları eynidir. "Əqil-əqil" povestində əsərin qəhrəmanı Əqil zəlzələ nəticəsində əsgərlikdə olan oğlundan başqa bütün qohumlarını, ailəsini itirir. Qəm-kədər içində olan Əqil oğlunun axtarışına yollanır. Hərbi hissələrdən birinə daxil olan Əqil qaravulda duran əli tufəngli əsgəri oğluna bənzədir. Yol boyu taleyin onun qismətinə saldığı faciəni düşünən qoca aqlını itirmək dərəcəsinə çatır. Nəhayət, hərbi hissədəki "oğlunun" vəzifə borcunu yerinə yetirmək üçün ona güllə atacağını düşünən ata aqlını itirir və dəli olur. Mahmud Dövlətabadinin "Əqil-əqil" povesti əsasında İranda "Zəmin" adlı kino çəkilmişdir. "Qavareban" povestində drammatik hadisələr kənddə baş verir. Hərbi hissədən gənc kəndli oğlanları zorla əsgər aparmaq üçün hərbiçilər kəndə gəlir. Onların silahlı zabiti müsəlman tarixinin ən mənfi düşməni olan Şümrə bənzədir. Kənd əhalisi gələn hərbiçilərə müqavimət göstərirlər. Bu mübahisə və dartsımda əsgərlərin fəaliyyəti bir qoca çobanın

ölümünə səbəb olur. Əsərdə göstərilir ki, bu hadisə yaxın keçmişdə özləri də kənd cavanları olan əsgərlərlə kəndlilər arasında qarşılaşmanın baş verməsi üçün bir qığılcım rolunu oynayır.

Mahmud Dövlətabadinin "Əfsanə-ye Baba Sobhan" povestində əsərin qəhrəmanı qoca kişidir. O, müflisləşmiş ailə ocağının başçısıdır. Hadisələr feodalizmdən burjuva münasibətlərinə keçid dövrünə təsadüf edir. Bu o dövr idi ki, insanlar mülkiyyət əldə etmək üçün müxtəlif münasibətlərə düşür, torpağa sahib olmaq üçün kimisə öldürür. Əsərin məzmunu Baba Sobhanın faciə ilə dolu olan həyatından götürülmüşdür. İctimai formasıyanın dəyişməsi nəticəsində bir ailə tamamilə məhv olur. Mahmud Dövlətabadinin ən böyük əsəri 5 cildə çıxmış "Kelidar" əsəridir. Bu əsərdə yarımköçəri kəndli ailəsi olan Kəlmışilərdən bəhs edilir. Bu ailə ölkənin şimal-şərq vilayətlərindəndir. Romanı müasir İranın həyat görüntüsü hesab etmək olar, ancaq hadisələr əsasən Kaleçaman kəndində baş verir. "Kelidar" əsərində ictimai həyatın müxtəlif sahələrindən olan insanların surəti vardır: mülkədarlar, kəndlilər, jandarm, köhnə paltar alanlar, çayxana sahibi, xırda alverçilər, zabitlər, qulluqçular, dağalar, hamamçı, aradüzəldənlər, həbsxana işçiləri, dustaqlar, dəvəçilər, tiryək evinin sahibləri, əlaqsızlar, dərvişlər, çobanlar, partiya üzvləri və təbliğatçılar. Hadisələr 20-40-cı illəri əhatə edir. Əsərin baş qəhrəmanı Gülməhəmməd hökumət qoşunları tərəfindən mühasirəyə düşəndə ölür.

Başqa əsərlərində olduğu kimi bu əsər də yazıçı ictimai ədalət məsələsini qoyur. O, öz idealını təsvir etdiyi utopik şəhərdə təsvir edir. Həmin şəhərdə həyata lazım olanlar hamıya bərabər surətdə paylanır, yalan, alçaqlıq və zorakılıq isə ümumiyyətlə olmur. İran cəmiyyətində köklü dəyişikliklərin tərəfdarı olan Dövlətabadi sol qüvvələrin siyasi məğlubiyyətini aydın qiymətləndirərkən, səbəb kimi varlı təbəqənin firıldaqları ilə əlaqələndirmir. Onun baş qəhrəmanı Gülməhəmməd başçılıq etdiyi hərəkatın darmadağın edilməsindən mütəəssir olaraq və hələ siyasi cəhətdən yetkin olmayan xalq kütləsi ilə vaxtından qabaq fəaliyyətə keçdiyini başa düşdüyü üçün qışqırır ki, bizi sözü olmayan xalqın əli ilə boğdular. Bu sözlər hamı tərəfindən tərki edilən və həyatını - yolunda qurban verməyə hazır olduğu xalqa ünvanlamışdır. Gülməhəmmədin və demək olar ki, yazıçının da gəldiyi nəticə - mütləq ictimai şüurda dəyişikliyin baş verməsidir. Mübarizə çılğınlığı ilə özünü qurban vermə və qəhrəmanın arzularının puç olması, Kəlmışi ailəsinin həlakı romanda fəlsəfi və dərin ictimai məna kəsb edir. Roman yüksək bədii səviyyədə yazılmışdır. İlk növbədə bunu qəhrəmanların nitqindəki dialektdən gəlmə sözlərə, zəngin, alleqorik deyimlərə, epitet, vəsf, ləqəb və istehzah sözlərə aid edilməlidir. Müəllif insana xas olan bir çox incəlikləri təsvir edə bilmişdir. Dövlətabadinin "Keledar" əsərində epik məzmununda poetik elementlərin olması da duyulur. İran tədqiqatçısı Ehsan Yarşater M. Dövlətabadinin "Kelidar" əsərini yüksək qiymətləndirmişdir. O, göstərir ki, S. M. Camalzadənin "Yeki bud o yeki nəbud", S. Hidayətin "Bufə kur" və Ə. Əfqaninin "Şohər-e Ahu xanom" əsərləri müqabilində M. Dövlətabadinin "Kelidar" romanını əsaslı təhlil etdikdə, onda bəzi çatışmayan cəhətləri tapmaq olar. (1) Ancaq son dövrlərdə çıxan "Kelidar" əsəri və yuxarıda adı sadalanan əsərlərin fars nəsrində xüsusi rolu vardır, dövrümüzün İran ədəbiyyatında bu əsəri böyük hadisə saymalıyıq.

M. Dövlətabadinin əsərlərində qoyulan "Əbədi suallar" bütün nəsillərdən olan oxucuları həmişə həyəcanlandırır: insanın burjuva cəmiyyətində yeri, mənəvi bərc və məsuliyyət, insanın daxili aləminin mürəkkəbliyi. Ancaq M. Dövlətabadinin bədii tədqiqatının əsas hədəfi müasir kənddir. (2; 142) O İran kəndi ki, cəmiyyət burjuva münasibətlərinə keçəndə kəskin mübarizə meydanına çevrildi. Yazıçı İran cəmiyyətinin aşağı təbəqələrinin 1970-1980-ci illərdəki həyatını izləyir: kəndlilər, sənətkarlar, xırda burjuaziya. O, öz nəsrində böyük dəqiqliklə əyalət məişətinin özünəməxsusluğunu, sadə xalqın real həyat səhnələrini təsvir edə bilmişdir. Bu cəhət yazıçının ölkə həyatını şəxsi təcrübəsinə əsasən hərtərəfli bilməsinə dəlalət edir.

M. Dövlətabadi təsvir etdiyi hadisələrin psixoloji analizinə böyük əhəmiyyət verirdi. O, şəxsiyyətin ictimai mühitlə bağlılığına xüsusi önəm verir, mühitin xarakter formalaşmasına və ictimai dəyişikliklərin şəxsi həyata təsirini romanda inandırıcı və real boyalarla təsvir etmişdir. Qələmə aldığı mövzuya mükəmməl bələd olan yazıçı bütün bunlardan özü də keçdiyi üçün, əsərlərindəki realist əsas bununla izah edilməlidir. (3; 137) Onun yaradıcılığında realizm təmayülləri güclü idi. Yazıçı çox tez-tez gözəl təbiət mənzərələrini təsvir edərkən, bəzən bu təsvirlər qəhrəmanın əhval-ruhiyyəsi ilə uyğun gəlmirdi. İnsanın halı ilə ziddiyyət təşkil edən təbiət hadisələrin emosional təsirini daha çox qabardırdı.

M. Dövlətabadi çox məhsuldar sənətkar olub. Onu da qeyd etməliyəm ki, əsərlərindəki surətlər və hadisələr çox vaxt təkrarlanır. Onun bir çox əsərlərində qəhrəmanın müvəqqəti uğuru və ya əldə etdiyi irəliləyiş gerçəkliklə mübarizə zəminində gah böhranlı vəziyyətlə, gah da qəhrəmanın ölümü ilə nəticələnirdi. Dövlətabadi yaradıcılığını tədqiq edərkən yadda saxlamalıyıq ki, yazıçı ictimai dəyişikliklərin son dövrlərində işləmiş, bu dəyişikliklər bəzən böhranla qurtarmışdı. Bunlar, şübhəsiz onun dünya duyumuna təsir göstərmiş və əsərlərində əks olunmuşdur. Yazıçının əsas yaradıcılıq sahəsi roman və hekayə olub. Qeyd etməliyəm ki, Dövlətabadi hətta kiçik hekayələrində çoxlu sayda paralel hadisələri təsvir edir ki, bəzən hekayə sıxılmış roman təsiri bağışlayır, romanları isə daha geniş mühitə ehtiyac duyur.

Xalq həyatını yaxşı bilməsi və onun düzgün bədii inikasını vermək, ictimai problemlərin kəskinliyi, dilin sadəliyi Mahmud Dövlətabadi yaradıcılığına dərin xalq məzmunu bəxş edir, onu böyük İran yazıçıları ilə bir sıraya qoyur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT :

1. Həsən Mir Abədi. Səld sal-e dastan nevisi-ye İvan. Cəld 1-2.

2. Д. Дорри. Персидская литература XX века. М. 2005.

3. Д. С. Комиссаров. Пути развития новой и новейшей персидской литературы. 1982.

РЕЗЮМЕ

Взгляд на творчество Махмуд Довлатабади

В статье коротко освещается жизненный путь и творчество современного персидского писателя М. Доулатабади. Хорошо зная деревенскую жизнь, писатель в своём романе «Келидар» создал художественно реальные сцены из жизни односельчан. В конце статьи дается список использованной литературы.